

PHILIP D. RASICO

L'EVOLUCIÓ DE LA LLENGUA CATALANA AL CENTRE DE L'ANTIC REGNE DE VALÈNCIA: RECONQUESTA, IMMIGRACIÓ I CANVI FONOLÒGIC(*)

(*) Aquest article representa una versió refosa i traduïda d'una comunicació presentada per l'autor a la reunió de la Modern Language Association of America (San Francisco, Califòrnia, desembre del 1987), el text sencer de la qual (*The Formation of Valencian «Apitxat»*) aparegué dins «Hispanic Review», LVII (1989), 457-475.

(1) Sobre l'etimologia del terme *apitxat* i de les seves variants *pitxat*, *espitxat*, *atxibat*, *apitjat*, *espitjat*, vegeu M. SANCHIS GUARNER, *Extensión y vitalidad del dialecto valenciano «apitxat»*, «Revista de Filología Española», XXIII (1936): 45 nota 1; *id.*, *Gran Enciclopèdia Catalana*, II (Barcelona 1970), 291, s.v. *apitxat*, -ada; A. M. ALCOVER i F. de B. MOLL, *Diccionari Català-Valencià-Balear*, I (Palma de Mallorca 1980),

1.0. El subdialecte català anomenat tradicionalment *apitxat*, que es parla avui a les comarques centrals de València aproximadament entre els rius Palància i Xúquer, es caracteritza per l'ensordiment històric dels fonemes sibilants sonors (/ʃ/ > /ç/, /dz/ > /ts/, /z/ > /s/) i també per la confluència en /b/ ([b]/[β]) de les /b/ (<B-, -P-) i /v/ (<V-, -B-, -F-) de la llengua antiga.⁽¹⁾ Així, doncs, el parlar *apitxat* modern presenta formes dels tipus següents:

a) *gent* [çént] < GENTE, *jove* [çóbe] < JUVENE, *major* [maçór] < MAJORE, *roja* [rōça] < RUBEA, *pujar* [puçár] < *PODIARE, *platja* [pláça] < PLAGIA, *menja* [mén-ça] < *MANDICAT, *metge* [méçe] < MEDICU, *formatge* [formáçe] < FORMATICU.

b) *dotze* [dótse] < *DÖDECE, *tretze* [trétse] < TREDECE, *setze* [sétse] < *SEDECE.⁽²⁾

c) *rosa* [rōsa] < ROSA, *posar* [posár] < PAUSARE, *onze* [ónse] < UNDECE.

d) *vent* [bént] < VENTU, *saber* [sabér] < SAPERE, *viva* [bíba] < VIVA, *fava* [fába] < FABA, *rave* [rábe] < *RAPHANU.

2.0. Cal notar d'antuvi que les isoglosses /ʃ/:/ç/, /dz/:/ts/, /z/:/s/ i /b/:/v/ no coincideixen del tot a les terres centrovalencianes. En línies generals pot afirmar-se que l'ensordiment dels fonemes sibilants i la confusió de /b/ i /v/ s'han esdevingut a les zones següents de les províncies de Castelló i València: l'extrem sud de la Plana Baixa, el Camp de Morvedre, el Camp de Llíria, l'Horta, la Ribera Central, i alguns sectors de la Ribera Alta i de

la Ribera Baixa. Aquesta àrea inclou els pobles d'Almenara, Algar, Casinos, Torís, Alzira, Alberic, Albalat de la Ribera, Sollana, i la ciutat de València. A Almenara i Sollana, i així mateix a Gavarda i Antella (Ribera Alta) s'ha conservat l'oposició fonològica entre les /b/ i /v/ etimològiques, mentre que a les mateixes localitats s'han ensordit les /j/, /dz/ i /z/. D'altres indrets de la Ribera Alta, com ara Algemesí, Catadau i Alfarb, mantenen les sibilants sonores, però han confós les /b/ i /v/ primitives en /b/.⁽³⁾

3.0. Alguns dels mateixos trets fonològics que caracteritzen el parlar apitxat es donen a d'altres zones valencianes i a diverses regions addicionals de llengua catalana. A Onda (Plana Baixa), en algunes localitats de la Serra d'Espadà (Betxí, Tales, Suera, Veo, Aín), i també a Forcall (Ports de Morella) i a Vilafranca del Maestrat (Alt Maestrat) les /b/ i /v/ han confluït en /b/, la /j/ s'ha ensordit en /ç/, però es conserven les /dz/ i /z/. A Ribesalbes (Plana Baixa) s'han confós les /b/ i /v/, però es mantenen els fonemes sibilants sonors. Al sud del Xúquer, a Gandia (Horta de Gandia), es conserva la làbio-dental /v/, mentre que les sibilants sonores hi han confluït amb llurs correlats sords.⁽⁴⁾

3.1. La pèrdua de l'antiga distinció entre /b/ i /v/ es pot considerar de caràcter general a la major part del territori septentrional del domini lingüístic català. Hi assoleix quasi tot l'antic Principat de Catalunya, les comarques de llengua catalana corresponents al departament francès dels Pirineus Orientals (Rosselló, Conflent, Capcir, Vallespir, Alta Cerdanya), el Principat d'Andorra, i una faixa estreta a la banda oriental de la província aragonesa d'Osca i arran de la frontera lingüística (Alta i Baixa Ribagorça, Llitera, Baix Cinca). En canvi, el fonema /v/ sobreviu encara a les Illes Balears, a la ciutat de l'Alguer a l'illa de Sardenya, a una gran part del Camp de Tarragona i del Baix Penedès, i en alguns indrets del Priorat i de la Ribera d'Ebre.⁽⁵⁾

3.2. La confluència de les sibilants sonores amb les sordes corresponents també s'ha esdevingut a les zones catalanoparlants d'Aragó, i, com a procés històric, deu estar en relació amb el mateix fenomen en els parlars alt-aragonesos. Cal notar endemés que la /j/ (<-TIC-, -DIC-) sol pronunciar-se sorda ([ç]) en el parlar de Barcelona i dintre de la seva àrea d'influència —cada dia més extensa.⁽⁶⁾

4.0. Els fenòmens d'apitxament (ensordiment de fonemes sibilants sonors) i de la confusió de les /b/ i /v/ a la zona central de l'antic Regne de València han estat atribuïts per alguns filòlegs als efectes d'un substrat pre-romà semblant al que degué influir sobre el castellà i l'aragonès a l'època de llurs orígens. D'altres estudiosos, però, han considerat els mateixos canvis com el producte d'unes innovacions fonològiques locals o bé com el resultat d'influència castellana. Tanmateix, a parer nostre, fins ara no s'ha aconseguit d'esbrinar d'una manera satisfactòria el factor o els factors responsables del caràcter lin-

768, s. v. *apitxat*; J. COROMINES, *Diccionari Etimològic i Complementari de la Llengua Catalana*, I (Barcelona 1980), 346, s. v. *apitxat*; A. FERRANDO i A. GUIRAU, *Particularitats fonètiques i anivellament geolingüístic a la comarca de Morella*, «L'Espill», XVII-XVIII (1983): 224.

(2) Per a la interpretació fonològica de les articulacions africades en el català modern, vegeu A. M. BADIA i MARGARIT, *Problemes de la commutació consonàntica en català*, «Boletim de Filologia», XXI (1965): 296-321; E. ALARCOS LLORACH, *Estudis de lingüística catalana* (Barcelona 1983), 17-18, 33-45; M. WHEELER, *Phonology of Catalan* (Oxford 1979), 202-207.

(3) M. SANCHIS GUARNER, *GEC*, II, 290-291, s. v. *apitxat-ada*.

(4) M. SANCHIS GUARNER, *GEC*, II, 291, s. v. *apitxat-ada*; id., *Sobre el parlar de la comarca del Baix Palància*, dins *Obra completa*, I: *Per a una caracterització valenciana* (València 1976), 239-242; A. FERRANDO i A. GUIRAU, *Particularitats*, 222-225.

(5) A. M. BADIA MARGARIT, *Gramàtica històrica catalana* (Barcelona 1951), 173; J. VENY, *Els parlars catalans: Síntesi de dialectologia*, 3.ª ed. (Palma de Mallorca 1982), 42-44, 87, 107; D. RECASENS i VIVES, *Estudi lingüístic sobre la parla del Camp de Tarragona* (Barcelona - Montserrat 1985), 122-126.

(6) A. GRIERA, *El català occidental*, «Butlletí de Dialectologia Catalana», VIII (1920): 49, 52; A. M. BADIA MARGARIT, *Gramàtica històrica*, 106, 175-176, 182; J. VENY, *Els parlars catalans*, 46, 144. Sobre l'evolució general del consonantisme ara-

gonès, vegeu M. ALVAR, *El dialecto aragonés* (Madrid 1953), 27-46, 62-67, 157-200.

güístic particular del parlar apitxat. Així, doncs, el present estudi representa un assaig d'explicació dels dos processos fonològics al·ludits, els quals han fet que l'apitxat es distingeixi avui dels seus parlars catalans veïns i també de la majoria de les altres varietats dialectals de la mateixa llengua.

Per tal de portar a terme la comesa anunciada caldrà examinar les qüestions següents: *a)* les descripcions i les anàlisis anteriors del parlar apitxat; *b)* els testimonis escrits primerencs dels trets que caracteritzen aquest subdialecte; *c)* el sistema consonàntic del català a València arran de la Reconquesta; i *d)* els factors històrics que poguessin haver fet un paper en l'evolució de la llengua catalana a les terres centrovalencianes.

5.0. Una de les primeres descripcions detallades dels límits geogràfics de l'ensordiment de les sibilants i de la confusió de les /b/ i /v/ al domini lingüístic català, incloent-hi la zona valenciana que parla apitxat, fou la que proporcionà A. M. Alcover l'any 1908 (*Una mica de dialectologia catalana*).⁽⁷⁾

5.1. La primera anàlisi veritablement lingüística de l'apitxat fou la que publicà P. Barnils el 1914 (*El parlar «apitxat»*).⁽⁸⁾ Aquest treball, ultra descriure les característiques principals del subdialecte, forneix un mapa (incomplet i amb errors) de l'extensió geogràfica d'aquestes. Pel que fa a l'origen del fenomen d'apitxament al cor de València, Barnils atribueix el canvi de /ʃ/ en /ç/ a una assimilació regressiva de l'element fricatiu sonor de la /ʃ/ a l'oclusió inicial sorda (*sic*) d'aquest fonema. En canvi, el mateix lingüista suggereix que la /s/ de l'apitxat, en comptes de resultar en alguns casos d'un ensordiment de la /z/ del català antic, pogués representar la conservació de la /s/ sorda llatina a través de l'acció d'un substrat pre-romà.⁽⁹⁾

5.2. T. Navarro Tomás i M. Sanchis Guarner es refereixen als trets més distintius de l'apitxat en llur estudi sobre el fonetisme de la varietat estàndard del català de València (*Análisis fonético del valenciano literario*). Entre llurs observacions destaca el fet que la tensió que acompanya les consonants valencianes sol ésser superior a la que es constata en els altres parlars catalans i en castellà.⁽¹⁰⁾

5.3. Fins a hores d'ara l'anàlisi més completa de l'apitxat es deu a M. Sanchis Guarner (*Extensión y vitalidad del dialecto valenciano «apitxat»*), en el qual estudi, i en diversos treballs posteriors, el malaguanyat filòleg valencià corregeix i complementa les observacions sobre aquest parlar fetes per Alcover, Barnils, A. Griera i d'altres. A base de l'examen dels testimonis proporcionats pels documents valencians del segle XIV fins al XVII, Sanchis Guarner arriba a la conclusió que al centre de València l'ensordiment de les sibilants, o si més no el de la /z/, no es generalitzà fins cap a la darrerïa del segle XVI o l'inici del XVII. Quant a l'origen de l'apitxament i de la confluència de les /b/ i /v/ en aquesta zona, el mateix erudit sembla considerar ambdós fenò-

(7) «Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana», IV (1908): 256-265, 291-297.

(8) «Butlletí de Dialectologia Catalana», I (1913-1914): 18-25.

(9) Vegeu a més A. GRIERA, *El valencià*, «Butlletí de Dialectologia Catalana», IX (1921): 23-24, que fa un resum de les observacions de Barnils i alhora desfigura els límits de l'apitxat: «Tots els pobles compresos entre el Xúquer i el Segura parlen apitxat, fora Sueca i Cullera» (24).

(10) «Revista de Filología Española», XXI (1934): 138-139. Vegeu a més M. SANCHIS GUARNER, *Gramàtica valenciana* (València 1950), 79-86, 92-95.

mens com innovacions independents i el resultat d'un procés de simplificació fonològica afí al que experimentà el castellà a la mateixa època.⁽¹¹⁾

5.4. Entre altres estudiosos que s'han ocupat del problema de l'origen del subdialecte apitxat convé d'esmentar F. Carreras i Candi, el qual afirma que l'apitxament de la ciutat de València i de la seva regió veïna es degué a la influència del castellà i que fou un desenvolupament relativament modern, havent-s'hi acomplert talment al segle XVII.⁽¹²⁾

Una tesi semblant a la de Carreras i Candi ha estat proposada per D. Alonso. Aquest filòleg fa l'observació important que la zona central de València, on s'han produït l'ensordiment dels fonemes sibilants sonors i la confusió de les /b/ i /v/, és precisament la mateixa en què els parlars castellano-aragonesos més s'aproximen al mar; i nota també que la ciutat de València ja estava pregonament castellanitzada al segle XVI, època en què semblen haver-s'hi completat els canvis susdits.⁽¹³⁾

Finalment cal esmentar la tesi d'E. Casanova segons la qual l'apitxament centrovaleencià s'originà per una evolució interna del català a conseqüència de la forta tensió articulatòria que devia caracteritzar el consonantisme local (cf. §5.2), si bé Casanova no hi exclou la possibilitat d'una influència secundària exercida pels parlars aragonesos veïns.⁽¹⁴⁾

6.0. Són rars els testimonis dels trets distintius de l'apitxat als documents valencians anteriors al segle XVI. Malgrat això, Sanchis Guarner addueix una sèrie de dades que suggereixen que el procés d'apitxament, almenys en el cas de /z/ > /s/, pogué haver començat a València abans del segle XV. Al manuscrit B (Biblioteca de Catalunya) del *Libre de concordances* de Jaume March, el qual data de la darrereria del segle XIV, es constaten diversos mots escrits amb ss en comptes de s, tals com *noblessa* (per *noblesa*) < NOBILITIA, *pagessa* (per *pagesa*) < *PAGENSA, *pressa* (per *presa*) < *PRENSA, *espassa* (per *espasa*) < *SPADA i afins. Jaume Gaçull, autor de *Lo procés de les olives* (1497), hi fa rimar *glosa* < GLOSSA amb *posa* < PAUSAT i *gloses* amb *coses* < CAUSAS. I si bé hom pot descobrir alguns casos que semblen indicar la confusió de les /z/ i /s/ als textos valencians del segle XVI, Sanchis Guarner remarca que encara hi són excepcionals. Això no obstant, segons el mateix filòleg al segle següent la confusió de les /z/ i /s/ esdevé freqüent en les obres dels poetes valencians populars, com ara Francesc Mulet (1624-1675) qui fa rimar *casa* < CASA amb *fogasa* < *FOCACIA i *pasa* < PASSAT, etc.⁽¹⁵⁾

6.1. D'altres fonts escrites indueixen a creure que l'ensordiment de les /z/ i /ʃ/ al centre de València degué haver-se generalitzat cap a las darreres dècades del segle XV. En aquest sentit F. de B. Moll és del parer que el *Liber Elegantiarum* (1489) de Joan Esteve revela el canvi de /z/ en /s/ en formes del tipus *largessa* < *LARG-ITIA i *gossar* < *GAUSARE, mentre que G. Colon Doménech proporciona els exemples següents de /ʃ/ > /ç/ en d'altres textos valen-

(11) M. SANCHIS GUARNER, *Extensión*, 45-62; id., *Sobre el parlar de la comarca del Baix Palància*, dins *Obra completa*, I, 237-249; id., *GEC*, II, 290-291, s.v. *apitxat-ada*; id., *La llengua dels valencians*, 6ª ed. (València 1978), 41, 85-87.

(12) F. CARRERAS I CANDI, *Geografía general del Reino de Valencia*, III (Barcelona s.d.), 690.

(13) D. ALONSO, *Ensordimiento en el norte peninsular de alveolares y palatales fricativas*, dins *Obras completas, I: Estudios lingüísticos peninsulares* (Madrid 1972), 143-146. Aquest treball s'havia publicat anteriorment dins M. ALVAR et al., eds., *Enciclopedia Lingüística Hispánica*, suplement al vol. I (Madrid 1962), 85-103.

(14) E. CASANOVA, *Manuel Sanchis Guarner, dialectòleg*, dins *Quaderns de Filologia: Miscel·lània Sanchis Guarner*, I (València 1984), xxxix. Cal notar que una tesi semblant fou proposada per A. López García en la seva comunicació sobre la fonologia de l'apitxat, la qual fou llegida al XVI Congrés Internacional de Lingüística i Filologia Romàniques celebrat a Palma de Mallorca el 1980. Agraïm a E. Casanova la tramesa d'una fotocòpia de la traducció catalana d'aquest treball (*De fonologia catalana liminar: Sobre l'apitxat*).

(15) M. SANCHIS GUARNER, *Extensión*, 55-58.

cians de la mateixa centúria: *rochicler* 1493 (<*rogicler* < fr. *rouge clair*) < RUBEU CLARU, *platechar* 1467 (<*platejar*) < *PLATTIDIĀRE, *orichinal* 1490 (<*original*) < ORIGINĀLE, *malforchat* 1493 (<*malforjat* < fr. *malfor-gé*) < MALE-FABRICĀTU ⁽¹⁶⁾

6.2. La relativa escassetat dels trets típics del parlar apitxat en els documents anteriors al segle XVI pot atribuir-se sens dubte, si més no en gran mesura, a la influència conservadora de la cancelleria reial de Barcelona.⁽¹⁷⁾ Tanmateix, es troben testimonis incontrovertibles tant de l'ensordiment dels fonemes sibilants com de la confusió de les /b/ i /v/ del català antic al dietari del capellà d'Alfons el Magnànim, text redactat a la ciutat de València cap a mitjan segle XV: *diumenche* < DIE-DOMICU, *puxá* < *PODIĀVIT, *pressa* < *PRENSA, *disapte* < DIE-SABBATU, *pasat* < PASSĀTU, *pasava* < PASSĀBAT, *ve* < BENE, *veure* < BIBERE.⁽¹⁸⁾

7.0. És ben sabut que els catalans i els aragonesos constituïren la major part dels elements militars i civils que participaren en la reconquesta (1233-1245) i el repoblament de València. De més a més, la configuració lingüística del territori valencià fa pensar que els catalans predominaren als sectors orientals d'aquesta àrea mentre que els aragonesos s'establiren sobretot a les terres occidentals més muntanyoses i també més aïllades.⁽¹⁹⁾ Abans de considerar la relació entre les poblacions i les llengües catalana i aragonesa a l'antic Regne de València, però, escaurà d'examinar breument l'estructura del sistema consonàntic català arran de la Reconquesta.

8.0. La majoria de les transformacions fonològiques del català preliterari s'havien acomplert o bé s'havien iniciat anteriorment a mitjan segle XIII.⁽²⁰⁾ Entre aquests desenvolupaments hi hagué la pèrdua de la /ð/ (< -D-, -TY-, -C^e.ⁱ) o bé la confluència d'aquest fonema amb /z/ (-S-, -NS-) darrera l'accent, i l'espitantització de /ʃ/ (< C^e.ⁱ, CY, i TY darrera consonant) i la seva confusió amb /s/ (< S-, -SS-, -RS-).⁽²¹⁾ Menys clars, però, són els resultats a la mateixa època dels reflexos de B, V, -P-, -F-; G^e.ⁱ, J, BY, VY, DY, GY (> mod. /ʒ/ ~ /j/, dial. /ç/); i -TIC-, -DIC- (> mod. /j/, dial. /ç/).

8.1. L'evolució de B, V, -P-, -F- en català ha estat estudiada en detall per J. Gulsoy, el qual conclou que la llengua medieval de Catalunya devia tenir dos fonemes labials sonors: l'oclusiva bilabial /b/ (< B-, -P-) i la fricativa làbio-dental /v/ (< V-, -B-, -F-). En suport de la seva tesi Gulsoy assenyala la distinció gràfica general entre *b* (< B-, -P-) i *v* (< V-, -B-, -F-) als textos antics, i, així mateix, l'existència de /v/ en els parlars catalans actuals de València (llevat de l'apitxat), les Illes Balears, l'Alguer, i diverses regions meridionals del Principat (el Camp de Tarragona, el Priorat, i una part de la Conca de Barberà i de la Ribera d'Ebre). D'acord amb el mateix lingüista, que cita la tesi d'Amado Alonso pel que fa a la confusió de les /b/ i /v/ primitives en castellà, a les terres septentrionals de la Catalunya Vella si més no el fonema

(16) F. de B. MOLL, *Textos i estudis medievals* (Montserrat 1982), 310-311; G. COLON DOMÉNECH, *Elementos constitutivos: Catalanismos*, dins M. ALVAR et al., eds., *Enciclopedia Lingüística Hispánica*, II (Madrid 1967), 223-224. (17) Vegeu J. COROMINES, «Les Vides de Sants rosselloneses», dins *Lleures i converses d'un filòleg* (Barcelona 1971), 276-277.

(18) P. RUSSELL-GEBBETT, *Mediaeval Catalan Linguistic Texts* (Oxford 1965), 192-193.

(19) M. SANCHIS GUARNER, *Factores históricos de los dialectos catalanes*, dins *Estudios dedicados a Ramón Menéndez Pidal*, VI (Madrid 1956), 178-181; id., *Les difícils decisions que hagué de prendre Jaume I*, «L'Espill», VIII (1980): 40; S. SOBREQUÉS, *La época del patriciado urbano*, dins J. VICENS VIVES, ed., *Historia social y económica de España y América*, II (Barcelona 1957), 28-48; F. SOLDEVILA, *Els grans reis del segle XIII: Jaume I, Pere el Gran*, 2ª ed. (Barcelona 1965), 27-32. (20) Vegeu P. D. RASICO, *Estudis sobre la fonologia del català preliterari* (Barcelona - Montserrat 1982).

(21) P. D. RASICO, *Estudis*, 135-173.

/v/ devia tenir una articulació feble, és a dir no vibril·lada, cosa que permetia que es realitzés com a [b]. Gulsoy indica a més que la confluència de les /v/ i /b/ (>/b/: [b]/[b]) sembla haver-se acomplert en aquesta regió cap a la primera meitat del segle xv a conseqüència de l'espironització de l'antiga /b/ entre vocals.⁽²²⁾

En realitat, però, els documents catalans preliteraris proporcionen testimonis de la confusió de les /b/ i /v/, els quals suggereixen que aquests fonemes haguessin confluït en /b/ ja cap al segle xiii en algunes comarques nord-occidentals (Baixa Ribagorça, Pallars, Alt Urgell, Baix Urgell) i també a la Conca de Barberà. I evidentment un factor que degué haver-hi fet un paper important fou el substrat ibero-basc de la majoria d'aquestes terres. Així i tot, manquen indicis d'una confluència general de les /b/ i /v/ a Catalunya a l'època en què es realitzà la reconquesta de València.⁽²³⁾

8.2. El resultat de l'evolució de G^a, J, DY, etc., en el català primitiu fou sens dubte /j/ (però /y/ en pallarès), solució africada que s'ha conservat en una part de l'àrea dialectal nord-occidental, a les Illes Balears, a l'Alguer, i a València llevat de la zona del parlar apitxat.⁽²⁴⁾ En canvi, a la resta del domini lingüístic l'antiga /j/ s'ha espironitzat en /ʒ/, per bé que en alguns parlars l'africada palatal pot realitzar-se en posició inicial absoluta i en el llençatge enfàtic.⁽²⁵⁾ El català central, a més, ha reintroduït la /j/ en posició posttònica en mots del tipus *corretja* [kuřejə] < CORRIGIA, *platja* [plájə] < PLAGIA, *mitja* [mífə] < MEDIA (pronunciats amb [č] en barceloní), mentre que en general la fricativa palatal /ʒ/ s'hi troba davant l'accent: *pagès* [pəžés] < PAGENSE, *major* [məžó] < MAJORE, etc.⁽²⁶⁾

8.3. A diferència de G^a, J, DY i afins, el desenvolupament dels aplecs -TIC-, -DIC- ha donat /j/ a gairebé tot el domini lingüístic català (però /č/ en apitxat i en els parlars de Ribagorça i Barcelona); així *fetge* [fėjə] - [fėje] < *FETICU, *salvatge* [səlbájə] - [səlbáje] - [salvájə] < SILVATICU, *petja* [pėjə] - [pėja] < PEDICA, etc.

Alguns lingüistes, com ara P. Fouché, A. M. Badia i Margarit, P. Russell-Gebbett i J. Coromines, pensen que la consonant velar dels nexes -TIC-, -DIC- s'afeblí i caigué molt d'hora en els mots proparoxítons tot produint el grup secundari [dy] que es palatalitzà després en /j/.⁽²⁷⁾ D'altra banda, però, C. Duarte i Montserrat i A. Alsina i Keith suggereixen que els aplecs al·ludits conservaren llur element velar (/k/ > /g/), i, un cop perduda la vocal posttònica, aquesta consonant es palatalitzà en [j] per assimilació a la dental anterior ([deg]) > [dg] > [dʒ]). Els mateixos estudiosos postulen que devers el segle xiii, o potser més tard, l'element africad palatal d'aquest resultat s'hauria espironitzat al sector nord-oriental de Catalunya ([dʒ]) > [dž]).⁽²⁸⁾

Una explicació un xic diferent de l'evolució de -TIC-, -DIC- en català antic és la que dona E. Casanova. Segons ell la vocal posttònica s'hi eliminà d'hora

(22) J. GULSOY, *El desenvolupament de la semivocal -w en català*, dins J. GULSOY et al., eds., *Catalan Studies: Volume in Memory of Josephine De Boer* (Barcelona 1977), 74-80.

(23) P. D. RASICO, *Estudis*, 118-135; J. COROMINES, «La survivance du basque jusqu'au Bas Moyen Age: Phénomènes de bilinguisme dans les Pyrénées Centrales», dins *Estudis de toponímia catalana*, I (Barcelona 1965), 93-151.

(24) Sobre els reflexos de G^a, J, etc. en els dialectes catalans, vegeu A. M. BADIA MARGARIT, *Gramàtica històrica*, 175-176, 184-187, 201, 203-204, 210-211; H. KUEN, *El dialecte de Alguer y su posición en la historia de la lengua catalana*, «Anuari de l'Oficina Romànica de Lingüística i Literatura», V (1932): 149.

(25) A. M. BADIA MARGARIT, *Gramàtica històrica*, 175-176.

(26) J. COROMINES, «De gramàtica històrica catalana: A propòsit de dos llibres», dins *Lleures*, 260; A. M. BADIA MARGARIT, *Gramàtica històrica*, 184-187, 201, 203-204.

(27) P. FOUCHE, *Phonétique historique du roussillonnais* (Toulouse 1924), 194-195; A. M. BADIA MARGARIT, *Gramàtica històrica*, 204-205; P. RUSSELL-GEBBETT, *Mediaeval Catalan Linguistic Texts*, 35; J. COROMINES, «Tractament de la A tònica», dins *Entre dos llenguatges*, I (Barcelona 1976), 90.

(28) C. DUARTE I MONTSERRAT i A. ALSINA I KEITH, *Gramàtica històrica del català*, I (Barcelona 1984), 172-175, 187-188.

tot resultant en el grup inestable [dg], el qual es convertí per assimilació en [ʃʃ] (potser a través dels estadis intermedis de [dg] > [dʒ]; cf. it. *formaggio* [formáʃʃo] < FORMATICU i semblants). A les terres catalanes del nord-est l'africada geminada /ʃʃ/ s'hauria simplificat en /j/ al segle XIII, un cop l'antiga africada palatal senzilla (< G^{e.i}, J, etc.) s'hagué espirantitzat en /ʒ/, mentre que a d'altres zones dialectals, i evidentment a la mateixa època, /ʃʃ/ es reduí a /j/ tot confontent-se amb la /j/ primitiva.⁽²⁹⁾

La tradició gràfica del català preliterari sol representar el reflex comú de -TIC-, -DIC- amb els dígrafs *dg*, *gg*, *tg*, *cg*, *tj*. Convé notar a més que la reducció de l'africada palatal geminada proposada per Casanova hauria participat en el mateix procés de simplificació que afectà les altres geminades que havien arribat a formar-se en la llengua antiga, com ara /mm/ < -MB-, /nn/ < -ND-, etc.⁽³⁰⁾

9.0. Les observacions precedents ens permeten de postular ara el sistema consonàntic del català tal com aquest devia existir a València a l'època de la Reconquesta i immediatament després d'aquest període.⁽³¹⁾

	Labials	Dentals	Alveolars	Palatals	Velars
(Semi-)oclusives sordes	p	t		ç	k
(Semi-)oclusives sonores	b	d		ʃ	g
Fricatives sordes	f		s	ʃ	
Fricatives sonores	v		z		
Nasals	m		n	ɲ	
Laterals			l	ɭ	
Vibrants			r r̄		

(29) E. CASANOVA, *Grup fonètic dèbil i préstec: A propòsit dels reflexos de -TICUM en català*, dins *Quaderns de Filologia: Miscel·lània Sanchis Guarnier*, I, 65, 70-71.

(30) P. D. RASICO, *Estudis*, 173-184.

(31) Per a les fonts i l'evolució dels fonemes del català antic no examinats ací, vegeu A. M. BADIA MARGARIT, *Gramàtica històrica*, 172-234; F. de B. MOLL, *Gramàtica històrica catalana* (Madrid 1952), 104-160. Quant al desenvolupament de -J'L-, -T'L- i -D'L-, vegeu P. D. RASICO, *Sobre l'evolució de t(l) (/l-/) /ð-ð/ en català*, dins *Miscel·lània Joan Gili* (Montserrat 1988), 489-497.

9.1. Cal fer alguns aclariments quant al sistema consonàntic esbossat més amunt.

Atès que la /v/ s'ha conservat a la major part del País Valencià i així mateix a les Illes Balears, a l'Alguer, al Camp de Tarragona, al Priorat, etc., no hi ha cap dubte que la confluència d'aquest fonema amb la /b/ encara no s'havia acomplert a tota la Catalunya Vella anteriorment al segle XIV. De més a més, mentre que és possible que l'antiga africada palatal /j/ (< G^{e.i}, J, etc.)

ja tingués una realització fricativa ([ʒ]) en alguns sectors septentrionals del domini lingüístic, talment a causa de la simplificació de /ʃʃ/ (<-TIC-, -DIC-), fou l'africada /j/ la que s'implantà a les terres valencianes on confluí amb el reflex reduït de /ʃʃ/.

Un factor que pogué haver fet un paper en l'evolució diferent de l'antiga /j/ al nord-est de Catalunya i a València fou el correlat sord /č/. En aquella regió la /č/ sembla haver tingut una freqüència relativament baixa, car es trobava sobretot en mots com *porxe* - *porxo* < PORTICU, *panxa* < PANTICA, *manxa* < MANTICA, *perxa* < PERTICA, *clotxa* < *KLOTTIKA i afins. És possible que amb la reconquesta de València la freqüència del fonema /č/ augmentés en el català d'aquesta zona mitjançant la incorporació de nombrosos elements lèxics d'origen mossàrab que conservaven l'africada palatal sorda.⁽³²⁾ Un desenvolupament fonològic addicional que degué augmentar la freqüència del mateix so cap a mitjan segle XIII fou la generalització de l'ensordiment de les consonants obstruents en posició final de paraula, i així /j/ > [-č], /z/ > [-s], /d/ > [-t], etc.⁽³³⁾

10.0. Tal com s'ha remarcat anteriorment, els principals elements demogràfics que participaren en la reconquesta i el repoblament de València foren catalans i aragonesos, cosa que ha estat considerada pels historiadors i els filòlegs com a responsable de la divisió lingüística del territori valencià.⁽³⁴⁾ D'acord amb el *Libre de Repartiment* de València de mitjan segle XIII, a la ciutat de València, reconquerida el 1238, s'atorgaren 1.018 propietats locals (el 63 per cent) als catalans de Barcelona, Tarragona, Lleida i Tortosa, mentre que 597 (el 37 per cent) s'adjudicaren als aragonesos de Saragossa, Calataiud, Daroca i Terol.⁽³⁵⁾

És probable que molts dels homes que haguessin intervingut en les campanyes valencianes de Jaume I no arribessin mai a establir-se a les terres que reberen per llur servei al rei; però no hi ha pas cap dubte que l'emigració a València continuà ininterrompuda durant els segles immediatament posteriors a la Reconquesta, i sobretot la que dimanà dels sectors meridionals de Catalunya i d'Aragó. El flux relativament constant dels emigrants catalans fou al capdavant el factor que determinà la naturalesa idiomàtica del centre de València, és a dir de l'àrea de llengua catalana localitzada entre els rius Palància i Xúquer.⁽³⁶⁾ Endemés, l'afluència dels aragonesos provinents de les terres muntanyoses de l'oest (Alta Palància, Els Serrans, Foia de Bunyol, Vall de Cofrents i la Canal de Navarrés) cap a la fèrtil zona costanera, i especialment a la gran metròpoli de València, també degué haver estat constant i hauria avançat per les vies naturals formades per les conques fluvials del Palància, el Túria i el Xúquer.⁽³⁷⁾

10.1. Al costat dels repobladors catalans i aragonesos existien altres elements etnolingüístics a València després de la Reconquesta. S'ha calculat que

(32) Vegeu M. Sanchis Guarner, *La llengua dels valencians*⁶, 120-123.

(33) J. COROMINES, «Les Vides de Sants rosselloneses», dins *Lleures*, 297; J. GULSOY, *El desenvolupament de la semivocal -w en català*, dins *Catalan Studies*, 81, 90.

(34) Vegeu S. SOBREQUÉS, *La época del patriciado urbano*, dins *Historia social y económica de España y América*, II, 48; M. SANCHIS GUARNER, *Les difícils decisions*, 40; J. FUSTER, *Nosaltres, els valencians*, 7ª ed. (Barcelona 1982), 30, 106.

(35) M. SANCHIS GUARNER, *Factores históricos*, dins *Estudios Menéndez Pidal*, VI, 178.

(36) Vegeu S. SOBREQUÉS, *La época del patriciado urbano*, dins *Historia social y económica de España y América*, II, 38, 48; M. SANCHIS GUARNER, *Les difícils decisions*, 41-42; id., *La llengua dels valencians*⁶, 125-127; J. FUSTER, *Nosaltres, els valencians*⁷, 32.

(37) M. SANCHIS GUARNER, *Els parlars romànics de València i Mallorca anteriors a la Reconquesta*, 2ª ed. (València 1961), 109; id., *Las hablas del Alto Mijares y de Fanzara (provincia de Castellón)*, «Boletín de la Real Academia Española», XLVII (1967): 202; id., *Sobre el parlar de la comarca del Baix Palància*, dins *Obra completa*, I, 243; J. FUSTER, *Nosaltres, els valencians*⁸, 35.

(38) S. SOBREQUÉS, *La época del patriciado urbano*, dins *Historia social y económica de España y América*, II, 50, 56; J. FUSTER, *Nosaltres, els valencians*⁷, 31-32.

(39) R. I. BURNS, *Muslims, Christians and Jews in the Crusader Kingdom of Valencia: Societies in Symbiosis* (Cambridge 1984), 172-192. Per a una descripció de les llengües parlades pels moros a la ciutat de València cap a l'inici del segle XVI, vegeu L. MONGA, ed., *Un mercante di Milano in Europa: Diario di viaggio del primo cinquecento* (Milano 1985), 146.

(40) J. FUSTER, *Nosaltres, els valencians*⁷, 51-58; *id.*, *Poetes, moriscos i capellans* (València 1986), 23-32; S. SOBREQUÉS, *La época del patriciado urbano*, dins *Historia social y económica de España y América*, II, 52; M. SANCHIS GUARNER, *La ciutat de València: Síntesi d'història i de geografia urbana* (València 1972), 129.

(41) J. REGLÀ, *Aproximació a la història del País Valencià* (València 1984), 43-54; J. FUSTER, *Nosaltres, els valencians*⁷, 64-77, 137-146; *id.*, *Poetes, moriscos i capellans*, 87-94; *id.*, *Decadència i castellanització*, «Caplletra», I (1986): 29-35; A. COMAS, *Problemàtica de la «Decadència»*, dins J. BRUGUERA *et al.*, eds., *Actes del Cinquè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes* (Montserrat 1980), 169-181.

(42) M. SANCHIS GUARNER, «Extensión», 58-59, 62.

(43) Vegeu V. LLATAS, *El habla del Villar del Arzobispo y su comarca*, 2 vols. (València 1959); M. SANCHIS GUARNER, *Las hablas del Alto Mijares*, 201-212; *id.*, *Noticia del habla de Énguera y la Canal de Navarrés* (Prov. de Valencia),

cap a la darrereria del segle XIII el regne comptava amb una població total que consistia en uns 30.000 cristians, 10.000 jueus i 100.000 musulmans.⁽³⁸⁾ Els moros semblen haver-hi resistit en general l'assimilació a les cultures importades dels catalans i aragonesos. La majoria d'aquells devien parlar només àrab, tot i que hi ha alguns indicis que fan pensar que a la ciutat de València un nombre elevat de musulmans també feien servir un parlar romànic cap al principi del segle XVI.⁽³⁹⁾

11.0. La població de València experimentà un augment ràpid als segles XIV i XV, el qual fou acompanyat d'un fort creixement econòmic basat en el comerç, la petita indústria i l'agricultura. A la capital mateixa la població gairebé es duplicà entre els anys 1418 i 1483, augmentant-se d'uns 40.000 a uns 75.000 habitants. D'acord amb Sanchis Guarnier un canvi d'aquestes proporcions tan dramàtiques hagué de resultar d'un considerable augment d'immigració catalana procedent sobretot de Barcelona, i, així mateix, de l'arribada de molts aragonesos i castellans.⁽⁴⁰⁾

11.1. L'esplendor econòmica i cultural de què havia gaudit València als segles XIV i XV minvava apreciablement al segle següent a causa d'una sèrie de factors socio-econòmics i polítics, entre els quals figuraren la Guerra de les Germanies (1519-1523), sublevacions freqüents de la població musulmana, i la recuperació econòmica de Catalunya. A la mateixa centúria començà una intensa castellanització de l'aristocràcia i dels cercles intel·lectuals valencians, la qual fou promoguda per la cort de Germana de Foix, virreina i vídua de Ferran el Catòlic. Una de les conseqüències d'això fou l'arrelament del bilingüisme —o més aviat de la diglòssia— a la capital, car cap al segle XVII el castellà ja hi havia reemplaçat el català no tan sols com a la llengua de cultura sinó també com a la de l'Església i del govern local. I si bé el bilingüisme català-castellà de la ciutat de València s'hi restringia inicialment a uns sectors determinats, les seves repercussions entre la població catalanoparlant del regne, i particularment entre la de la capital, degueren accentuar-se per l'afluència de masses d'immigrants aragonesos i castellans al llarg dels segles XVI i XVII.⁽⁴¹⁾ Aquest període, de més a més, coincidí amb la generalització dels trets fonològics que caracteritzen el subdialecte apitxat.⁽⁴²⁾

12.0. Per bé que els límits geogràfics del castellano-aragonès i del català a València semblen haver sofert poques modificacions d'ençà de la Reconquesta, llur influència recíproca en canvi hi ha estat prou considerable.⁽⁴³⁾

Els contactes entre el català i l'aragonès a la València medieval devien ésser íntims i constants atès el fet que des de la seva creació el regne havia constituït una dualitat etnolingüística oficial. A la capital, i durant els primers segles posteriors a la Reconquesta, la dicotomia al·ludida arribà a fondre's en una societat més o menys homogènia i en una principalment de llengua catalana, la qual,

tanmateix, anà absorbint importants nombres de nous immigrants catalans, aragonesos i castellans.⁽⁴⁴⁾ Segons J. Fuster:

«Aquella immigració, que s'integrava, no podia deixar de marcar la comunitat receptora en els usos de la llengua: a canvi de catalanitzar-se ells [aragonesos i castellans], hi consagraven o introduïen aragonesismes i castellanismes entre els catalanoparlants, i, sobretot, el procés d'integració idiomàtica suposava un període en què la convivència feia present el castellà en els costums diaris.»⁽⁴⁵⁾

Una observació semblant és la que fa Sanchis Guarner, el qual, en referir-se especialment a la regió centrovalenciana situada entre els rius Palància i Xúquer, remarca:

«La importància que des de primer antuvi va tenir-hi el contingent aragonès, si bé després fou assimilat idiomàticament, explica, entre altres moltes coses, la permeabilitat de València a les influències polítiques d'Aragó i lingüístiques d'Aragó i Castella, i la seua predisposició per a l'evolució dialectal que produí el *parlar apitxat*.»⁽⁴⁶⁾

13.0. La influència del castellano-aragonès a València després de la Reconquesta fou comentada per una sèrie d'escriptors contemporanis. Francesc Eiximenis digué al *Regiment de la cosa pública* (1383) que, respecte al Regne de València, «... Aquesta terra ha llenguatge compost de diverses llengües que li són entorn, e de cascuna ha retingut ço que millor li és, e ha lleixats los pus durs e los pus mal sonants vocables dels altres, e ha presos los millors.»⁽⁴⁷⁾ Més directes, però, són les observacions fetes per Cristòfor Despuig, a *Los colloquis de la insigne ciutat de Tortosa* (1557), sobre les llengües parlades a València cap a mitjan segle XVI. L'autor s'hi refereix a través de dos personatges d'aquesta obra que es troben a Tortosa, el cavaller valencià don Pedro i el ciutadà tortosí Lúcio:

Lúcio: «... Per a vuy tan absolutament se abraza la llengua castellana, fins a dins Barcelona, per los principals senyors i altres cavallers de Catalunya...»

Don Pedro: No estich mal ab lo que diu, que sert ya comensa de passar la ralla aquest abús, tant y més que assí, allà en València entre nosaltres... Ella és una gentil nació la cathalana, valerosa y molt sàvia, si bé que per a vuy també se està arrimada com ho està la aragonesa y valenciana, que estos castellans s'o beuen tot.»⁽⁴⁸⁾

dins A. QUILIS, ed., *Actas del XI Congreso Internacional de Lingüística y Filología Románicas*, IV (Madrid 1968), 2039-2045; J. GULSOY, *L'origen dels parlars d'Ènguera i de la Canal de Navarrés*, «Estudis Romànics», XII (1963-1968): 317-338; id., *The Background of the «Xurro» Speech of Upper Mijares*, «Romance Philology», XXIV (1970): 96-101.

(44) J. FUSTER, *Nosaltres, els valencians*⁷, 33-36, 105-112.

(45) J. FUSTER, *Decadència i castellanització*, 35.

(46) M. SANCHIS GUARNER, *La llengua dels valencians*⁶, 127.

(47) F. Eiximenis, *Regiment de la cosa pública*, edició a cura de D. de MOLINS DE REI (Barcelona 1927), 35.

(48) C. DESPUIG, *Los colloquis de la insigne ciutat de Tortosa*, dins J. MARTÍ I CASTELL i J. MORAN, eds., *Documents d'història de la llengua catalana: Dels orígens a Fabra* (Barcelona 1986), 187-188.

I un segle més tard Marc Antoni Ortí, al pròleg català de la seva obra escrita en castellà *Siglo cuarto de la conquista de Valencia* (1640), remarca:

«... Si en algun temps (i tan antic que jo no l'haja alcançat) solia fer-se gran estimació de la llengua valenciana, que quan en les juntes de la ciutat, estaments i altres comunitats, algú dels valencians que es trobaven en elles se posava a parlar en castellà, tots los demés s'enfuriaven contra ell dient-li que parlàs en sa llengua, és ara tan revés, que quasi en totes les juntes se parla en castellà.»⁽⁴⁹⁾

(49) M. A. ORTÍ, *Siglo cuarto de la conquista de Valencia*, dins J. MARTÍ I CASTELL i J. MORAN, eds., *Documentos d'història de la llengua catalana*, 217.

(50) M. SANCHIS GUARNER, *Extensión*, 51-52.

(51) A. M. BADIA I MARGARIT, *L'alternance sourde/souïe dans les réalisations de /s/ en catalan*, dins *Phonétique et linguistique romanes: Mélanges offerts à M. Georges Straka*, I (Lyon - Strasbourg 1970), 40-41. Vegeu a més J. VENY, *Els parlars catalans*³, 46.

(52) Segons A. ALONSO (*De la pronunciación medieval a la moderna en español*, I, 2ª ed., Madrid 1967, 21-61, 79-369), la confusió de les /b/ i /v/ primitives en el castellà de la diòcesi de Burgos, i evidentment també en alt-aragonès, s'esdevingué al segle XVI, època en què també s'hi ensordiren les antigues sibilants sonores. A diferència d'això, D. ALONSO (*Ensordimiento en el norte peninsular*, dins *Obras completas*, I, 121-146; B = V, en la *Península Hispánica*, *ibid.*, 215-290) assigna a ambdós canvis fonològics una data més primerenca a les zones septentrionals de la Península (llevat de Catalunya). D'acord amb aquest erudit tant al nord de Castella com a l'Alt Aragó les dues transformacions s'havien originat cap al segle XIII, i llurs resultats ja hi eren generals al segle XV.

13.1. Ara bé, si ja a la segona meitat del segle XIV Eiximenis suggereix l'existència d'una varietat distinta del català parlat a València, la qual atribueix implícitament a la influència de l'aragonès i del castellà, el bilingüisme catalano-castellà de certs sectors de la població del regne als segles XVI i XVII és admès per Despuig i Ortí. Això fa pensar, doncs, que tant els contactes entre el català i el castellano-aragonès com la interpenetració d'aquestes llengües, especialment a la capital, ja devien ésser força intensos cap al segle XV.

14.0. Els aragonesos i els castellans que emigraren a la zona central de València durant els segles XIV i XV hagueren de tenir un impacte profund sobre l'estructura del català local. En aquest sentit Sanchis Guarnier ha constatat que avui els castellanoparlants que aprenen a parlar català d'oïda «... acomodan la prosodia de esta lengua a la de la suya moderna y pronuncian ê, ð y b o ð castellanos en lugar de ê, ð y v del catalán.»⁽⁵⁰⁾ D'una manera semblant Badia i Margarit atribueix a la influència dels immigrants castellanoparlants de Barcelona, almenys en part, diverses modificacions en la fonologia del català parlat en aquesta ciutat, com ara el reforçament de /š/ en /ê/ (*ximple* [çímplə], *aixecar* [æçeká]), l'ensordiment de /z/ en /s/ (*decisiu* [ðəsisíu]), i l'ensordiment general de /j/ en /ê/ (*viatge* [biáçê]).⁽⁵¹⁾

14.1. Les observacions anteriors ens indueixen a creure que els immigrants aragonesos i castellans que s'establiren en massa a les terres centrals de València després de la Reconquesta, els sistemes fonològics dels quals experimentaven llavors —o bé ja havien acomplert— l'ensordiment de les sibilants i la confluència de les /b/ i /v/ antigues, haurien transferit aquests fenòmens a llur pronúncia del català.⁽⁵²⁾

14.2. La tesi del paper fonamental del castellano-aragonès en la formació del subdialecte apitxat del català de València rep un suport addicional dels fets històrico-lingüístics de les conques del Vinalopó Mitjà i del Baix Segura. En una part d'aquesta zona el català en fou desplaçat de mica en mica pel castellà entre els segles XVI i XVIII a conseqüència de la immigració de gent procedent sobretot de Múrcia. I durant aquest període de substitució idiomàtica sembla que s'inicià un procés d'apitxament parcial (/j/ > /ê/) als pobles d'Elda, Mont-

fort i Oriola. Cal notar a més que el mateix fenomen es produí aleshores també a Novelda on encara es parla català.⁽⁵³⁾

15.0. Un examen del sistema fonològic del català a l'època de la Reconquesta de València i així mateix als segles immediatament posteriors no revela cap motiu intern capaç d'haver originat per si mateix l'ensordiment dels fonemes sibilants i la confluència de les /b/ i /v/ primitives en el parlar apitxat. Tot i que en aquest subdialecte la regla d'ensordiment de les obstruents finals s'ha generalitzat a la posició davant vocal (per exemple, *cas obert* [kás obért], *maig alegre* [mâc alégre]; cf. *cas dur* [káz dúr], *roig viu* [rój bíu]), res no indica que la regla al·ludida s'estengués antigament a fi d'incloure les sibilants so-nores, i només aquestes, en d'altres contextos fonològics.⁽⁵⁴⁾

16.0. En conclusió, i a manera de resum, els fets lingüístics i històrics que s'han examinat en aquest estudi semblen apuntar cap a l'origen castellano-aragones de l'ensordiment de les sibilants i de la confluència de les /b/ i /v/ antigues en el parlar apitxat. Ambdós fenòmens fonològics, que representaren una simplificació del sistema consonàntic del català, haurien progressat des del Baix Aragó fins a la ciutat de València i els seus contorns entre els segles XIV i XVI mitjançant les migracions d'aragonesos i de castellans per les conques dels rius Palància, Túria i Xúquer. Endemés, la generalització dels canvis al·ludits a la zona central de l'antic Regne de València, i sobretot a la capital, fou afavorida sens dubte per la castellanització d'importants sectors de la societat valenciana als segles XVI i XVII.

PHILIP D. RASICO
Vanderbilt University

(53) Vegeu B. MONTROYA ABAD, *Variació i desplaçament de llengües a Elda i a Oriola durant l'Edat Moderna* (Alacant 1986), 183-223; M. SANCHIS GUARNER, *La llengua dels valencians*⁶, 77-79.

(54) Sobre els fenòmens de fonètica sintàctica i les sibilants en el parlar apitxat, vegeu M. SANCHIS GUARNER, *Gramàtica valenciana*, 86, 93, 95.